

ВПЛИВ ФАКТОРІВ СУГЕСТІЇ ТА ГРУПОВОЇ ТРАНСЦЕНДЕНЦІЇ МОДУСІВ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА НА ПОТЕНЦІЙНУ КРИМІНОГЕННІСТЬ

Проаналізовано провідні аспекти впливу феноменів сугестії та колективізації психоемоційного стану на здатність індивіда до іманентної норморегуляції. Досліджено проблематичні аспекти процесу кваліфікації кримінального правопорушення в контексті ідентифікації наявності всіх елементів суб'єктивної сторони діяння, вчиненого постфактум цілеспрямованого психокорекційного впливу на індивіда. Обґрунтовано необхідність розробки та впровадження якісно нової методики ідентифікації психічного стану індивіда в контексті притягнення до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *фактор, право, сугестія, гіпноз, психокорекція, кваліфікація, кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. Значення факторів, які відіграють роль індивідуальних норморегуляторів поведінки людини, складно переоцінити у контексті ідентифікації фундаментальних доктринальних базисів не лише психологічних напрямів наукового вчення, але й таких суто прагматичних сфер пізнання, як кримінальне право та кримінологія. Оскільки визначальними критеріями ефективності формування демократичного суспільства, що діє на засадах законності, є облікова чисельність кримінальних правопорушень, учинених на території окремої частини чи всієї політико-територіальної організації публічної влади (рівень злочинності) та адекватна організація механізмів превенції та протидії злочинності, аксіоматичним видається тезис щодо пріоритетної необхідності деталізації та глибинної гносеологічної операціоналізації психоемоційної компоненти у детермінаційному осередку кримінально-протиправної поведінки і індивідів, і соціальних груп.

Стан дослідження. Проблематиці наукового пізнання феномена факторів, детермінуючих певні типи соціально значущих поведінкових реакцій індивідів присвячені праці багатьох учених-біхевіористів, зокрема: Вотсона Джона, Торндайка Едворда, Едворда Толмена, Голла Кларка, Роуз-Аккерман Сьюзан, Скіннера Берреса Фредеріка тощо.

Метою цієї статті є репрезентація феноменів трансуб'єктивізації детермінаційного осередку кримінально значущої поведінки індивідів та окремих груп як факторів каталізації криміногенної поведінки.

Виклад основних положень. Полікомпонентність, а відтак і складність людського життя, зумовлені процесами первинної та подальших етапів соціалізації детермінують дифузивність детермінаційної сфери поведінки індивіда. Напрямок наукового вчення, що охоплює проблематику форм та факторів впливу на поведінку людини, – біхевіоризм (від англ. *behavior* – «поведінка») – один із напрямів психології, що зводить поведінку людей до механічних, машиноподібних актів у відповідь на зовнішні подразнення [1, с. 47–48].

Як «наука про поведінку» біхевіоризм замінив емпіричну психологію в ХХ ст. Новий напрям намагався сформувати психологію не на ідеалістичній, а на матеріалістичній основі.

Біхевіористи вважали, що предметом психології може бути тільки поведінка людини, що виражається в доступному об'єктивному спостереженні матеріальних процесів, а не психічні стани. Біхевіористи не змогли сформувати дійсно наукову психологію, оскільки їх погляди на поведінку людини ґрунтувалися на механістичному матеріалізмі.

Біхевіористи стверджували, що наука повинна вивчати свій предмет винятково об'єктивними (спрямованими на пізнання зовнішніх об'єктів і явищ, а не внутрішніх суб'єктивних переживань) методами, як єдино науковими, тобто за допомогою об'єктивного спостереження й об'єктивного експерименту.

Предметом психології має бути поведінка людини, під якою біхевіористи розуміли дії та вчинки, доступні зовнішньому спостереженню. Те, як людина ходить, сидить, як вона виконує ті чи інші дії, як говорить, яка міміка її обличчя, тобто все те, що доступно для зовнішнього спостереження за допомогою органів чуттів, і має, на думку біхевіористів, вивчати психологія, сформована на матеріалістичних засадах.

За вченням біхевіористів, поведінка людини у своїй основі визначається не внутрішніми психічними процесами, а механічними впливами зовнішнього середовища за принципом «стимул–реакція».

Під реакціями біхевіористи розуміють рухи людини, чинені під час виконання тієї або іншої дії; під стимулами – доступні зовнішньому спостереженню подразнення зовнішнього світу, що викликають

у людини ті чи інші реакції. Оскільки між стимулами та реакціями існує закономірний зв'язок, то, знаючи причини цього зв'язку та вивчивши, які стимули викликають ті чи інші реакції, можна, стверджують біхевіористи, безпомилково домагатися від людини потрібної поведінки, зовсім не звертаючись до її внутрішнього психічного переживання.

Згідно з ученням біхевіористів, причинні зв'язки, які закономірно визначають поведінку людини, є у взаємодії зовнішніх фізичних факторів із діями людини. Ні бажання, ні відчуття людини не можуть слугувати причиною її дій, оскільки дії у своїй основі матеріальні і можуть бути викликані тільки матеріальними причинами. Такими причинами можуть бути звук, або яке-небудь зорове чи температурне роздратування, що діє на організм і закономірно викликає відповідні нервово-м'язові процеси, в результаті яких людина здійснює ту чи іншу дію.

Психічні процеси, на думку біхевіористів, лише епіфеномени, тобто додаткові явища, що знаходяться поза причинними зв'язками, що існують між дійсними явищами або феноменами. Тільки у світі феноменів (матеріальних явищ) існують причинні зв'язки, завдяки яким одне з цих явищ є причиною, інше – наслідком.

Необіхевіоризм розглядає людину як складно організовану систему – форму відображення, рефлексії та реагування на численні збудники екстернального (зовнішнього) та інтернального (внутрішнього) характеру [2, с. 124]. В ідеальних умовах мотиваційна сфера людини охоплює мотиви, проєктовані через призму потреб та інтересів носія, скоректовані на ценз соціальної прийнятності реалізації методів сатисфакції таких потреб. Однак це лише ідеальний, теоретичний вимір концепції поведінки індивіда.

Насправді, соціальна дійсність зумовлює інтеріоризацію численних факторів, які дестабілізують наведену модель норморегуляції: сугестивні фактори; колективізація психоемоційної сфери; інші фактори трансформації типової схеми реалізації поведінки.

Основною з форм вияву феномена екстракорпорації мотивів кримінально-протиправної поведінки є «сугестія – навіювання, голосова заборона. Сугестор – людина, яка маніпулює (навіює); сугеренд – об'єкт навіювання (адресат). Синонімом до «сугестії» є навіювання» [3, с. 56].

Сугестивний вимір інтерференції під час реалізації поведінкових реакцій індивіда охоплює два основні компоненти: гіпнотичний

вплив та традиційний вплив на свідомість людини, що, згідно з ч. 4 ст. 27 Кримінального кодексу України, набуває формально-правового значення підбурювання (умовляння, підкуп, погрози чи примус) [4].

Більшість психічних явищ, відомих із давніх часів, об'єднуються терміном «гіпноз» (сугестія, навіювання, введення в транс). В усі часи гіпнотичні явища пов'язувалися з релігією, культовими та магічними поглядами і слугували доказом окремого існування духу та тіла і переваги першого над другим.

Людина у стані гіпнотичного трансу завжди викликала збентеженість, стурбованість, настороженість у присутніх незвичним виглядом та настроями. Вона часто не сприймала біль, легко переносила великі фізичні навантаження, була здатна до дій, які раніше не були їй характерні. Людям властиво пояснювати незвичні явища, зводячи їх до дива, а диво – до містики.

Перші спроби наукового пояснення гіпнозу зробили англійський хірург Дж. Бред та португальський абат Фаріа. Наука тривалий час негативно ставилась до гіпнозу. Німецький фізіолог Б. Дюбуа-Реймон вважав навіювання гіпнотичним станом, наближеним до божевілля, а Г. Гельмгольц розглядав гіпноз як «фокус, який не має жодного відношення до психіатрії» [5, с. 295]. Велика заслуга у відокремленні гіпнотичних явищ від містики, шарлатанства належить ученим В. Я. Данилевському та А. А. Токарському. Засновником російської гіпнології вважають видатного російського психоневролога В. М. Бехтерева (1857–1927), який започаткував систематичне науково-експериментальне вивчення механізмів гіпнозу та використання його як методу моделювання стану людини для вивчення різноманітних психофізіологічних реакцій.

Учення І. П. Павлова про зв'язок явищ гіпнозу з процесами умовного внутрішнього гальмування у центральній нервовій системі дало пояснення особливостям гіпнотичного трансу. Він писав: «...Внутрішнє гальмування та сон – одне й те саме, один й той самий процес... сон це є гальмування, яке поширюється на більшість ділянок півкуль, на всю півкулю та навіть нижче – на середній мозок» [6, с. 167]. У разі охоплення гальмуванням тільки частини кори великих півкуль маємо частковий сон – цей стан, найчастіше називають гіпнозом.

Нині активно розвиваються дослідження з гіпнології. Навіть існують декілька шкіл, що представлені такими вченими: В. Н. М'ясіщев, В. Є. Рожнов, М. С. Лебединський, М. П. Кутанні.

Незважаючи на те, що нейрофізіологічні механізми різних гіпнотичних явищ мають одну й ту ж природу, існують декілька різновидів гіпнотичного впливу.

Так званий «естрадний» гіпноз значною мірою заснований на ефекті психічного «зараження» (д-р Р. Коуплан). За великого скупчення народу завжди присутня та частина людей, якій характерне самопереконавання. Це і психічно неопановані, і психічно нездорові люди, які схильні до різних психопатій та істерій. Можна констатувати, що вони приходять на показовий сеанс уже загіпнотизованими. Ефект їхнього перебування у гіпнотичному трансі впливає на інших.

Чіткий алгоритм ініціації стану гіпнозу можна виокремити на основі методики М. Еріксона. Аналіз досліджень науковця дає підстави для констатації трикомпонентної моделі зумовлення гіпнотичного стану: приєднання, закріплення, управління. На третій стадії свідомість людини практично дисоціюється з системою контролю поведінки носія психічного потенціалу, тому слід деталізувати значення гіпнозу в контексті кримінально-правової оцінки діяльності людини.

Усталена концепція кримінально-правової кваліфікації передбачає ідентифікацію складу кримінального правопорушення за умов наявності комплексу об'єктивних (об'єкт правопорушення та об'єктивна сторона правопорушення) та суб'єктивних (суб'єкт та суб'єктивна сторона) ознак, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України.

В контексті визначення причин та умов (факторів) учинення кримінального правопорушення актуалізується встановлення суб'єктивної сторони правопорушення. До складу останньої належать вина, мотив, мета та емоційний стан суб'єкта правопорушення. Вина – психічне ставлення особи до вчиненого правопорушення та його наслідків, що виявляється у формі умислу чи необережності. Мотив – детермінаційний фактор пріоритетизації протиправного способу досягнення поставленої мети.

Узагальнено мотив правопорушення можна визначити як сукупність причин та умов, які призводять до виникнення протиправної установки у свідомості індивіда. Мета – кінцевий результат, на досягнення якого спрямовані діяння правопорушника. Емоційний стан – система характеристик психіки індивіда у момент учинення правопорушення, яка ідентифікує рівень здатності останнього усвідомлювати значення своїх дій/бездіяльності та керувати власною поведінкою.

На цьому етапі розвитку законодавства про кримінальну відповідальність відсутня формально-правова оцінка значення гіпно-тичної компоненти сугестивного впливу на свідомість індивіда задля ініціації протиправної поведінки останнього, що, на нашу думку, є істотним недоліком чинного законодавства з таких причин:

Гіпнотичний стан, який подекуди може досягатись за допомогою психотропних засобів, системного впливу на свідомість людини, чи з синхронізацією навіювання з складними життєвими обставинами індивіда, може призводити до абсолютної нейтралізації здатності індивіда до самоконтролю, відтак вина як обов'язкова компонента суб'єктивної сторони складу злочину відсутня у традиційних формах її вияву (умисел чи необережність).

Мотивація протиправної поведінки у цій ситуації практично відсутня принаймні в ендogenous контексті, оскільки мотив, наявний у індивіда, моделює психічний стан фактичного суб'єкта правопорушення.

Суб'єкт правопорушення своїми діями досягає протиправної мети, встановленої свідомістю сугестора.

Наведені фактори дають підстави стверджувати про те, що суб'єктивна сторона правопорушення не характеризується повнотою компонент, відтак склад правопорушення де-факто відсутній.

Особа, яка реалізовує програму сугестора (у разі відсутності здатності до самоконтролю), за сукупністю характеристик набуває значення лише знаряддя вчинення кримінального правопорушення, відтак не може зазнавати кримінального покарання.

Однак необхідною запорукою для наведеної модернізації законодавства про кримінальну відповідальність є запровадження якісно нової методики психоаналізу, спрямованої на фіксацію рівня психорезистентності та свідомої норморегуляції на момент учинення правопорушення.

Наступною формою екзогенної корекції поведінки індивіда є колективізація психоемоційного стану. Ще у працях З. Фрейда було обґрунтовано підвищення рівня девіаційної активності фактором відчуття приналежності до певної соціальної групи тимчасового чи корпоративного типу. Однак фундаментального розвитку ця проблема набула у роботах психолога та правознавця С. Сигеле [7, с. 66]. Дослідник, розмежовуючи рівні здатності індивіда до самоконтролю до та після інтеграції у соціальну організацію тимчасового типу,

виокремив такі причини пониження такого рівня постфактум злиття з «натовпом»:

податливість членів натовпу до навіювання;

вплив чисельності, в результаті чого збільшується інтенсивність негативних емоцій. Чисельність дає людям відчуття їх раптової та незвичайної могутності, забезпечує анонімність злочину;

моральне сп'яніння, яке є результатом перемоги інстинктів над віковою працею виховання сили волі;

пробудження первинних інстинктів, зокрема – жаги до вбивства;

специфічний склад натовпу.

С. Сигеле вважає, що натовп складається з людей особливих категорій. Це люди, які перебувають у стані сп'яніння, психічно хворі люди, авантюристи, бандити, люди із заплямованою репутацією. Водночас натовп може піднятися до найвищого ступеня самопожертвування та героїзму, проте він більш схильний до зла, ніж до добра.

Основне питання, на яке хотів дати відповідь С. Сигеле як юрист, це питання відповідальності за злочини, скоєні під впливом розлюченого натовпу. Оскільки він визначав два типи натовпу: натовп жорстокий, сліпий, що втратив будь-яке відчуття справедливості, який перебував у стані буйного божевілля, і другий – той, що не переходить меж злочину, швидко «розпалюється», йде за тими, хто хоче їх заспокоїти.

Отже, і міра покарання за злочини повинна бути неоднаковою. С. Сигеле порушує дуже серйозне питання колективної відповідальності. Здоровий глузд підказує, що відповідальність є на всьому натовпу, проте чи можлива взагалі колективна відповідальність?

С. Сигеле звертає увагу на роль соціальної ситуації у регуляції поведінки людини. Єдиним, хто відповідає за свою поведінку, на думку С. Сигеле, є індивід. Засобом виявлення міри його відповідальності є його вразливість до навіювання. Оскільки за умов навіть найбільш сильного навіювання неможливе повне знищення людської індивідуальності, а лише її послаблення, то злочин, що скоєно індивідом серед натовпу, завжди має частину мотивів у його фізіологічній та психологічній організації. Отже, він завжди буде відповідати перед законом за те, що ним скоєно. Насправді чесна людина не буде підпорядковуватися злочинним наказам натовпу та потрапляти у вир його емоцій.

Відтак єдина відмінність у контексті кваліфікації діянь, учинених у складі групи осіб, стосуватиметься лише частини статті Особливої частини КК України, положення котрої передбачають кваліфікований склад кримінального правопорушення.

Висновки. Актуальний стан законодавства України про кримінальну відповідальність не передбачає відмінностей кримінально-правової кваліфікації діянь, учинених в умовах цілеспрямованого психокорекційного впливу на свідомість індивіда, що призводить до часткової чи повної відсутності об'єктивної здатності до іманентної саморегуляції.

Отже, визначальної актуальності набуває проблематика розробки чіткої та дієвої методики ідентифікації факту та ступеня такого впливу, що становитиме запоруку модернізації чинного законодавства, а відтак, забезпечить мінімізацію дефектів механізму застосування заходів кримінально-правової репресії у діяльності системи національних правоохоронних органів.

1. Басов М. Я. Общие основы педологии / М. Я. Басов. – М.-Л.: ГИЗ, 1931. – 802 с.
2. История политических и правовых учений / под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юридическая литература, 1997. – 576 с.
3. Варій М. Й Загальна психологія: навч. посібник / М. Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
4. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
5. Winnicott D. W. Übergangs objekte und Übergang sphanomene / D. W. Winnicott // Vonder Kinderheil kundezur Psycho analyse. – Munchen: Kindler, 1976. – S. 293–312.
6. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных / И. П. Павлов. – М., 1849. – 632 с.
7. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.

Кисиль Р.-В. В. Воздействие факторов суггестии и групповой трансценденции модусов регулирования поведения индивида на возможность его криминогенной деятельности

Проанализированы определяющие аспекты влияния феноменов суггестии и коллективизации психоэмоционального состояния на способность индивида к имманентной норморегуляции.

Исследованы проблемные аспекты процесса квалификации уголовного преступления в контексте идентификации всех элементов субъективной стороны деяния, совершенного постфактум целенаправленного психокоррекционного воздействия на индивида.

Обоснована необходимость разработки и внедрения качественно новой методики идентификации психического состояния индивида в контексте привлечения к уголовной ответственности.

Ключевые слова: фактор, право, суггестия, гипноз, психокоррекция, квалификация, уголовное правонарушение.

Kisil R.-V. V. The impact of factors of suggestion and group transcendence modes of regulation of individual behavior on the crime potential

The article is devoted to the representation of major aspects of hypnosis and emotional state of collectivization impact on the ability of the individual to control its own behavior.

The problematic aspects of the qualification of the criminal offense in the context of identifying the presence of all elements of theact's committed post-factum focused psychic correction effect on the individual subjective side wereinvestigated.

The necessity of developing and implementing new methods of qualitative identification of the mental state of the individual in the context of criminal prosecution was been represented. Also it is stated that complex analysis of psycho-emotional condition of officers of public bodies is highly important due to the conditions of professional activity of this category of employees, attached with high level of stress and complications that are coming along with realization of public functions.

Nevertheless, though the problem of psychological stress is stated to be complicated, in fact, the simple realization that you're in control of your life is the foundation of stress management. Managing stress is all about taking charge: of your thoughts, emotions, schedule, and the way you deal with problems.

True sources of stress aren't always obvious, and it's all too easy to overlook your own stress-inducing thoughts, feelings, and behaviors. Sure, you may know that you're constantly worried about work deadlines. But maybe it's your procrastination, rather than the actual job demands, that leads to deadline stress. Since everyone has a unique response to stress, there is no «one size fits all» solution to managing it.

No single method works for everyone or in every situation, so experiment with different techniques and strategies is highly important as the task for modern legal and psychological sciences in cooperation.

Key words: factor, law, hypnosis, correction, qualification, criminal offenses.

Стаття надійшла 11 листопада 2014 р.